

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ב"ה

תיק 1304990/1

בית הדין הרבני הגדול ירושלים

לפני כבוד הדיינים:

הרב שלמה שפירא, הרב ציון לודאילוז, הרב דניאל אדרי

המערערת (משיבה בערעור שכנגד): פלונית (ע"י ב"כ עו"ד הילה יחזקאל)

נגד

המשיב (מערער בערעור שכנגד): פלוני (ע"י ב"כ עו"ד מאיר הילזנרט)

הנדון: טענות לעושיק וכפייה בהסכם; פסיקת זכויות – או פסיקה על פי טענות – שהתובע לא טען להן

פסק דין

לפנינו ערעורים הדדיים על פסק דינו של בית הדין האזורי מיום כ"א בשבט ה'תשפ"א (3.2.21). פסק הדין עוסק בתביעת המערערת לבטל את הסכם הגירושין שקיבל תוקף של פסק דין ביום כ"ד באייר התשע"ח (9.5.18) ועודכן בנספח שנוסף לו ואושר ביום י"ד בשבט התשע"ט (20.1.19) שלפיו תקבל המערערת מהמשיב עבור חלקה ברכוש המשותף (דירה, מחסן וחנויות) סך של 500,000 ש"ח. המערערת תבעה לבטל את ההסכם בעילות של עושיק, כפייה ומרמה. עוד דרשה שעם הביטול יזכה בית הדין את המערערת בסכומי כסף נוספים עבור הכתובה איזון משאבים, ועוד.

בפסק הדין מושא הערעור אומנם נדחתה התביעה לביטולו הגורף של ההסכם בנימוק שלא נמצאו אינדיקציות לכפייה ולאילוץ. אולם מאחר שהסכום שהמערערת אמורה לקבל הוא בעבור חלקה ברכוש המשותף ומאחר שהתברר שהסכום הנ"ל נקבע על בסיס של הערכת שווי מוטעית של הנכסים הנזכרים – 1,900,000 ש"ח, השווי שנאמר למערערת על ידי המשיב, בעוד לאחר קבלת שומה מקצועית התברר שהשווי האמיתי הוא כ-2,300,000 ש"ח – קבע בית הדין שמדובר בהטעייה ושעל המשיב להוסיף על הסכום הנ"ל סך של 230,000 ש"ח. זהו תורף פסק הדין מושא הערעור הנצרך לענייננו. (פסק הדין מלווה במשא ומתן הלכתי בשאלת אונאה בקרקעות). כאמור, שני הצדדים ערערו על פסק הדין, ולהלן נדון בערעורו של כל אחד מהם בנפרד.

א. ערעור האישה

האישה ערערה על פסק הדין בעילה מרכזית אחת, והיא שבית הדין האזורי היה צריך לקבל את תביעתה לביטול ההסכם מאחר שהוא נעשה תחת לחץ ותוך ניצול מצוקתה של האישה בשל איומיו של הבעל לשעבר ובשל נסיבות חייה של האישה במחיצתו של האיש (הכול – לטענתה), וללא שהייתה מיוצגת בשעת חתימת ההסכם.

בית הדין מבהיר שערעור מסוג זה שבו המערערת חוזרת בדיוק על אותן טענות שנטענו לפני בית הדין האזורי, ללא שהיא מצביעה על העילות הקבועות בתקנה קלה לתקנות הדיון, המצדיקות

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

את התערבותנו כערכאת ערעור, הוא דחוי ועומד מאליו. בית דיננו אינו דן בקביעות העובדתיות ובבירורים שבירר בית הדין האזורי ושעל פיהן פסק מפני שעניין זה הוא תפקידה של ערכאה קמא המכירה את הצדדים ואת פרטי הסכסוך ביניהם.

ערעור מסוג זה משמעו ניסיון נוסף לזכות בדין לפני ערכאת שיפוט נוספת, מתוך מחשבה שאולי אף שלא נתקבלו הטענות בערכאה דלמטה הן יתקבלו בערכאה הנוכחית. מובן שלא זו מטרת הקמתה של ערכאת הערעור.

העילות המצדיקות הגשת ערעור מוסדרות בתקנה קלה, והן כלהלן:

(א) טעות בהלכה;

(ב) טעות הנראית לעין בשיקול הדעת או בקביעת העובדות;

(ג) פגם בנייהול הדיון באופן המשפיע על תוצאות הדיון.

המערערת לא הצביעה על אף אחת מהעילות הללו, ולכן דינו של הערעור להידחות.

אומנם כדי ללמד זכות על באת כוח המערערת, שהרי 'אין אדם מוציא דבריו לבטלה' ואין אדם מאבד את ממונו ואת זמנו לריק, נוכל לחשוב שעילת הערעור נסובה סביב סעיף (ב), דהיינו טעות בשיקול הדעת בשאלה אם התקיימה בהסכם עילת ביטול של כפייה (סעיף 17 לחוק החוזים, תשל"ג) וניצול מצוקה (עושיק בלשון המחוקק, בסעיף 18 לחוק החוזים) או טעות בקביעת העובדות.

אולם בית הדין מבהיר שעל מגיש הערעור להצביע על טעות 'הנראית לעין' (בשיקול הדעת או בקביעת העובדות), כלומר טעות בולטת ביותר שכל המביט על הנסיבות רואה אותה.

בנסיבות התיק לא מצאנו טעות כלשהי של בית הדין האזורי, לא הנראית לעין ולא הסמויה מן העין.

ועל גבי הנ"ל נוסף ונבהיר שביטולו של ההסכם (ושל כל חוזה) בנימוק של כפייה ועושיק מצריך הוכחות חד-משמעיות וחזקות ביותר לקיומם של העושיק והכפייה. (ועיין בעניין זה בספר חוק לישראל – חוק החוזים, עמוד 253 ואילך, בעניין הראיה הנצרכת, ועוד שם בפרקים חמישי, שישי ושמיני לגבי סוג הכפייה שיכולה לשמש כעילה לביטול חוזה). במקרה שלפנינו לא הביאה המערערת הוכחות כלל, לא הוכחות חזקות ואף לא חלשות.

טענותיה של האישה לזכאותה לכתובה, ושהיא לא מחלה עליה, וכן לזכויות נוספות שלא הוסדרו בהסכם ולא נכללו בו, אין להן שחר. בדיון ביום כ"ד באייר התשע"ח (9.5.18) הצהירה האישה במפורש לפני בית הדין ולפרוטוקול שהיא מוותרת על כתובתה ושאינה תביעות נוספות מעבר לאמור בהסכם, וכפי שצוין בפסק הדין נשוא הערעור.

נעיר כי על אף האמור, לדעתנו, מן הראוי ומן הצורך שבית הדין יכניס סעיפים שכאלה לתוך ההסכם, ולא להסתפק בהצהרות לפרוטוקול, על אף תוקפם ההלכתי והמשפטי, ואין כאן מקום להאריך.

בהתאם לאמור, שערעור האישה נדחה מכול וכול, מן הראוי היה לחייב אותה בתשלום הוצאות משפט למשיב, אולם בהתחשב בקיומו של ערעור שכנגד, שהצריך אף הוא את קיומו של ההליך ושל הדיון ושאלה הוא נדחה, איננו מחייבים בהוצאות.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ב. ערעור האיש

האיש טען, במסגרת הערעור שכנגד, נגד החלק שבפסק הדין שלפיו עליו להוסיף ולשלם לאישה סך של 230,000 ש"ח נוספים בעבור חלקה של האישה ברכוש המשותף (הדירה, המחסן והחניות) כשהנימוק של בית הדין הוא 'ההטעיה' בשווי הנכסים.

עילת הערעור המרכזית של האיש היא שבית הדין חרג מסמכותו כשדן ופסק בטיעון שהאישה עצמה לא העלתה ולא טענה לו. האישה טענה בכתב התביעה לביטול ההסכם בשל עילות הכפייה והעושק ולא טענה דבר באשר לשווי הנכסים. מאחר ובית הדין האזורי בפסק הדין נשוא הערעור דחה את טענות האישה לעילות הנ"ל היה עליו להשאיר את ההסכם המקורי על מכונו, ולא לדון בעילה שלא נטענה כלל מצד האישה.

מעבר לאמור, הוסיף האיש לטעון, שלא הייתה כאן הטעיה כלל. האישה הסתפקה בקבלת הסכום של 500,000 ש"ח 'בלבד' כי ידעה שהיא לא הביאה כספים לצורך רכישת הדירה ושגם הסכום הזה הוא הרבה מעבר למה שמגיע לה. הסכום הזה לא היה נגזרת של השווי המדויק של הדירה, אלא סכום שסיפק אותה נוכח הנסיבות הכלכליות שאיתן הגיעה היא לנישואין.

לאחר שמיעת באי כוח הצדדים ולאחר העיון בחומר בית הדין דוחה את שתי הטענות.

באשר לקיומה של 'ההטעיה': בפסק הדין נשוא הערעור בחן בית הדין האזורי את הנושא עובדתית והגיע למסקנה שבין שמדובר בהטעיה מכוונת של האיש בהצגת שווי מוטעה, ובין שמדובר בהטעיה לא מכוונת, הבסיס לסכום המקורי שבהסכם בסך 500,000 ש"ח היה השווי המוטעה של הנכס, ואם האישה הייתה יודעת שמדובר בשווי גבוה יותר הייתה עומדת על שהיא צריכה וזכאית לקבל סכום גבוה יותר. על בסיס הקביעה העובדתית הזאת הוצרך בית הדין לדון באריכות בשאלת אונאה בקרקעות.

והואיל ומדובר בקביעה עובדתית לא יתערב בה בית הדין הנוכחי שכערכאת ערעור אינו מתערב בקביעות עובדתיות של בית הדין האזורי שלפניו התנהל ההליך, כפי שכתבנו בפסקי דין רבים ובהתאם לאמור בסעיף (ב) לתקנה קלה לתקנות הדיון וכמצוטט לעיל.

באשר לטענה שבית הדין היה מנוע מלדון במה שלא נטען לפניו מאחר שהאישה לא טענה לטעות או להטעיה בכתב התביעה לביטול ההסכם, בית הדין דוחה את הטענה משני נימוקים.

הראשון הוא עובדתי:

בכתב התביעה מגוללת האישה עילות רבות מדוע לבטל את ההסכם ולהוביל לתחשיב חדש של הסכום המגיע לאישה. אילו נתקבלה תביעת האישה היה על בית הדין לדון מחדש במכלול חלוקת הנכסים והמשאבים, ובכלל זה גם שומה מדויקת של הדירה.

וכי איזה צורך יש לאישה להיכנס לפרט הזה של חלוקת הדירה, כשהיא טוענת להסכם שהושג במרמה (לטענתה), ולפי תביעתה מגיעים לה עוד מאות אלפי שקלים מעבר לחלוקת הדירה לפי השווי האמיתי שלה, והרי זה בכלל מאתיים מנה? אין זה בכלל 'טענו חיטין והודה לו בשעורין', שהוא פטור אף מהשעורין כי השעורין אינן נכללת בחיטין. ואף שיש מה לדון בזה, מכל מקום בנסיבות התביעה שלפנינו פשוט שבכלל התביעה לביטול ההסכם בעילה של מרמה, יכולה להיות כלולה גם התביעה לטעות והטעיה.

הנימוק השני הוא הלכתי-משפטי:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

סמכותו וחובתו של בית הדין לשפוט בצדק בנסיבות שמוצגות לפניו ולהציל עשוק מיד עושקו גם כשהעשוק לא הצביע על כל צדדי העושק שבהם הוא נעשק, ולפסוק את הדין הראוי.

אומנם כלל נקוט בידינו שבית הדין לא יפסוק כנגד נתבע יותר ממה שתבע התובע, וכפי שנפסקה ההלכה בשולחן ערוך (חושן משפט סימן יז סעיף יב ברמ"א), אך זהו דווקא במקום שאפשר להניח שהתובע מחל על זכויות המגיעות לו, אבל במקום שמוכח שלא מחל על ממונו ועל זכויותיו, הרי שבית הדין רשאי ומחוייב לפסוק בהתאם להלכה.

להלן נביא את היוצא מבין שיטות האחרונים בביאור הרמ"א שהוזכר לעיל, ומכלל דברי רוב הפוסקים (ושכך היא ההלכה) נלמד כי במקום שבו ברור לבית הדין שהתובע אינו מחל על ממונו ועל זכויותיו הכספיות לא נאמרו דברי הרמ"א כלל.

הואיל ומדובר בשאלה עקרונית בסדרי הדין ופסיקת בית הדין, נרחיב קמעה בסוגיה.

לשון הרמ"א היא כלהלן:

בעל דין שתבע חבירו בעד דבר מועט, והדיין רואה שיתחייב לו על פי הדין יותר ממה שתבע – אין לו לדיין לפסוק יותר ממה שתבע, ואם פסק לו יותר הוי טעות בדין, וחוזר.

פסקו זה של הרמ"א נלמד מסוגיית הגמרא (בבא בתרא ה, א) "רוניא אקפיה רבינא מארבע רוחותיו" וכו' וממה שפסק רבא שם: "זיל פייסיה במה דאפייס [הסך המועט], ואי לא דיינינן לך כרב הונא [הסך המרובה]", שממה שפסק רבא בתחילה את החיוב המועט, ולא את המרובה כדינו, הסיק הרמ"א את דינו דלעיל, וכפי שכתב בדרכי משה (שם) והוסיף שכן כתב הריב"ש (סימן רכז).

הגינם של דברי הרמ"א הללו לכאורה מוקשה ביותר, שאם מדובר בבעל דין שלא היה מודע לשמגיע לו על פי הדין, יותר ממה שתבע, מדוע לא יהיה הדיין מחוייב לפסוק לו כדינו, ומכל שכן שאין מובן מדוע, אם פסק הדיין את החיוב שהוא על פי הדין, יחזור דינו, וכפי שפסק הרמ"א בסופו. ובכלל יש לתמוה כיצד אפשר ללמוד את זה מהסוגיה שלעיל.

ויעוין בלשון הסמ"ע (שם ס"ק כו) שכתב:

ואם כן יש לומר דמשום הכי לא רצה רבא לפסוק על רוניא כדיניה, כיון דרבינא ידע הדין וויתר עמו מנדבת לבו. מה שאין כן בבעל דין שתובע פחות מפני שאינו בקי בדין – דילמא בכלל פתח פיך לאלם' הוא וחייב לפסוק עליו יותר וכדיניה, או לכל הפחות אם פסק הדיין יותר אין הדין חוזר.

ובש"ך (שם ס"ק טו) כתב בהאי לישנא:

דאטו משום שהתובע אינו יודע ששלו הוא אצל חבירו לא יפסוק הדיין להחזיר לו, ובאיזה צד יזכה הנתבע במה שבידו משל חבירו? דאי משום מחילה – ליכא, דהא לא ידע דמחל.

ואומנם בסמ"ע, לאחר התמיהה הנ"ל, בכל זאת ביאר את דברי הרמ"א גם באופן שאין התובע יודע כי יש לו זכות תביעה יותר ממה שתבע, שלמרות כן אין לו לדיין לפסוק כפי המגיע באמת, אלא רק כפי התביעה, אלא שמנוסח דבריו נראה בדעתו של הסמ"ע שלא הסכים לגמרי לדברי הרמ"א. וגם בהגהות פרישה ודרישה נשאר בצריך עיון על דברי רמ"א, אלא שלא חלק בפירושו על המסקנה העולה מפירושו זה בדברי רמ"א (וראה להלן).

אולם בש"ך (שם) חלק על ביאורו של הסמ"ע וביאר שדברי הרמ"א אמורים רק במקום שבו אפשר לתלות שהתובע יודע שיכול לתבוע יותר, ולמרות כן תובע פחות, ובאופן זה אמורים אנו

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

שבדעתו היה למחול. אבל במקרה שבו אין אנו יכולים לתלות במחילה (כבנדון דידן) – יכול הדיין ואף צריך לפסוק בהתאם לדין, שהרי אין כאן מחילה. והש"ך שם הביא שגם העיר שושן ביאר כך את דברי הרמ"א, שכתב: "[...] ואין אנו יודעין מאיזה טעם ויתר, מכל מקום אין לחייב יותר מתביעתו כל זמן שלא נתברר באמת שהוא טועה בתביעתו."

אבל בשו"ת מעיל צדקה (סימן נג הובא בפתחי תשובה לסימן יז שם – ס"ק יח ובהגהות רבי עקיבא איגר שם) ביאר שדברי הרמ"א אמורים רק במקום בו פשיטא לן שהתובע יודע מאפשרות התביעה ולמרות כן תובע פחות, אבל במקרה שבו יש לנו ספק, הרי שצריכים הדיינים להודיע לו שעל פי הדין מגיע לו יותר. כיוצא בזה כתב בספר כפות תמרים (למהרל"ח, על מסכת סוכה לד, ב) שדברי הרמ"א אמורים רק במקום שידוע התובע ומוחל, ודייק לה מדברי תוספות (סוכה שם) שכתבו כן במפורש, שלא חייב רבא בסוגיא דרוניא ביותר, מאחר שרבינא מחל. וכתב שגם מדברי הר"ן עולה כן, ובהגהות חתם סופר (על השולחן ערוך שם) כתב שדברי כפות תמרים האלו הם 'דברי א-לקים חיים'. ועיין גם בדברי המאירי (בבא בתרא שם) שכתב להדיא שמשום ויתורו של רבינא פסק רבא כך.

ויעוין בדברי ערוך השולחן (סימן יז סעיף יט) הבאים:

אמנם אם הדיין יודע בהתובע שהוא ירא א-לקים ואינו בקי בדין, וקרוב הדבר שלכן לא תבעו יותר – מפני יראתו שלא יוכשל בגזל, יכול הדיין לומר לו "דע לך שעל פי הדין מגיע לך יותר", וממה נפשך: אם מחל לו או שמגיע ממנו להנתבע יאמר כן להדיין, כיון שהוא ירא א-לקים, ואם יאמר שטעה מפני שאינו בקי בדין – בוודאי נאמן. וכן כל זכות שרואה הדיין להתובע והוא לא תבע: אם ברור אצל הדיין שהתובע לא הרגיש כלל בזכות זה צריך הדיין לומר לו.

ובקצות החושן (שם ס"ק ג) ביאר בדברי רמ"א שאכן מדובר בבעל דין שטעה ואינו יודע שמגיע לו יותר, ואף על פי כן אין הדיין רשאי לפסוק לו יותר. וטעמו הוא משום מחילה בטעות, דהויא מחילה, וכדברי רבנו תם בביאורו לגמרא בבא מציעא (סו, ב – סז, א, בתוספות ד"ה פירי) "דאי שמיט ואכיל לא מפקינן מיניה", עיין שם, והיינו: אדם שמחל על דבר מחמת טעות, על אף שהמחילה הייתה בטעות – יש לה דין מחילה, ואינו יכול לחזור בו ולתבוע את שלו. ולפי ביאורו זה נצטרך לומר שהרמ"א והריב"ש סבירא להו שמחילה בטעות הויא מחילה. ולפי זה, החולקים דכוותיהו קיימא לן להלכה, דמחילה בטעות לא הויא מחילה, לא יסכימו לדינו של הרמ"א. עיין שם.

אבל בנתיבות המשפט (שם ס"ק א) סירב לקבל ביאורו זה של קצות החושן, הן מחמת שבסתם אין לתלות במחילה, והן מחמת שבכהאי גוונא שאינו יודע את הדין, אפילו מחילה בטעות אין כאן (אף לסוברים שמועילה, כפי שהביא בעל הקצות החושן) שהרי בפשטות, יש כאן חוסר ידיעה מוחלט, שאינו יודע בכלל שהוא נותן או מוותר לחברו משהו, ומהיכי תיתי לדון במחילה כלל? (והן הן דברי הש"ך שצוטטו לעיל).

לכן מפרש הנתיבות שכל דברי הרמ"א הנ"ל אמורים רק במקרה הדומה לסוגיית רוניא, שבו יש זכות לאדם למכור משהו לשני בעל כורחו ולקבל את התמורה המלאה, וכמו במקרה של רוניא, שיכול היה רבינא לחייבו לרכוש ממנו את מחצית הכותל בתמורה מלאה, והוא אינו דורש זאת. באופן שכזה לא מוטל על בית הדין להודיע לו שזכותו לחייב את השני לקנות את מחצית הכותל, ועל מקרה שכזה ודומיו בלבד דיבר הרמ"א. לעומת זאת במקרה שבו יש לאחד תביעה כספית על האחר ועל פי דין תורה הוא חייב לו, ודאי שעל בית הדין לחייב בהתאם לדין, שאם לא כן יש כאן גזל תחת ידי הנתבע, ובית הדין הרי מצוה להציל עשוק מיד עושקו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מכל הביאורים הנ"ל נראה שכל דינו של הרמ"א יכול להתקיים רק על בסיס מחילה מודעת של התובע, או בוודאי מחילה (לדעת מעיל צדקה, כפות תמרים ועוד) או בספק מחילה (לדעת ש"ך, עיר שושן ועוד) או במחילה בטעות (קצות החושן) או בויתור על זכות תביעה (ולא על זכות כספית, נתיבות המשפט). במקרה שבו ברור לבית הדין, שבעל הדין לא היה מודע שמגיע לו יותר – לכל הדעות הנ"ל בית הדין רשאי וחייב לפסוק כפי הדין. כמסקנה זו עולה גם מהט"ז והתומים על השולחן ערוך שם.

אולם מפשטות דברי הסמ"ע הנ"ל, וכן מהב"ח (בטור חושן משפט שם, ועיין בדבריהם היטב) משתמע שביאור דברי הרמ"א הוא לכאורה כפשוטם, וגם כאשר הדיין יודע בוודאות שבעל הדין לא יודע שהוא זכאי ליותר – אין לבית הדין לפסוק יותר ממה שתבע התובע.

את הגיונה של שיטה זו, נראה לבאר בשתי דרכים, ששתייהן מיוסדות על הלכות בסדרי הדין. הדרך האחת מיוסדת על דין 'פשרה' (שהאירנו בה העוזר המשפטיהלכתי הרב גורדון שליט"א), והשנייה על סמכותו של בית הדין לדון רק במה שבא לפניו.

על דין 'פשרה', כיצד?

ביד רמ"ה (כבא בתרא שם) כתב לבאר את פסקו של רבא "זיל פייסיה במה דאפייס [הסך המועט], ואי לא דיינינן לך כרב הונא [הסך המרובה]" בזו הלשון:

אי נמי משום דגלי רבינא אדעתיה דהוה נחא ליה בבציר מהכין, דהא אמר ליה לבסוף "הב לי דמי קנים בזול", ואמר ליה רבינא "לא", תו אמר ליה "הב לי אגר נטורא", ואמר ליה "לא". ואמטו להכי לא פסק רבא לדיניה מעיקרא לחיוביה, לפי מה שגדר, משום דקיימא לן "מצוה לבצוע", והיינו דאמר ליה "זיל פייסיה, ואי לא דיינינא לך כר' יוסי ואליא דרב הונא".

לפי הרמ"ה, אכן רבא לא חשב שרבינא כבר מחל על זכותו לתבוע יותר, שאם כן, כיצד הוא יכול לחייב את רבינא ביותר אם כבר מחל לו רבינא? מה שהונח לפני רבא היה התביעה העקרונית של רבינא להשתתף בתשלום בעבור ההוצאות הכותל, אלא שהיה ידוע לו שבשיחות שבין רבינא לרבינא (ולא כתביעה) הוא הציע את הסכום המינימלי, וכיון שאפשר לפסוק הצעה זו כפשרה שבדין, רבא פסק אותה, שהרי קיימא לן "מצוה לבצוע" תחילה. ולכן אמר כי אם יסרב רבינא לקבל הצעה זו, ידון אותו כעיקר הדין ולא כפשרה. הרמ"ה מדייק מהלשון "זיל פייסיה במאי דאפייס" שפירושה הוא בתורת פיוס ופשרה, ולא בתורת דין, שהיה ברור לרבא שמן הדין היה מגיע לרבינא יותר. ובתוספת ביאור נראה שלולי הדין "מצוה לבצוע", לא יכול היה רבא לפסוק כן, שהרי כעת שניהם באו לפני בית הדין ומבקשים פסק דין, ומה לי שפעם היה מוכן להתפשר, והרי "עביד איניש דזבין דיניה", אך היום – מאחר שנוזק לירד לדין – שוב אינו מוכן לוותר ותובע את כל מה שמגיע לו. לכן, הוסיף הרמ"ה שמשום "מצוה לבצוע" דן אותו כן. וכוונתו היא, שכמו שמצינו בהלכות פשרה שבית הדין יכול ומצווה לבצוע (ולדעת רוב הראשונים אף אם הדיינים יודעים ומכירים כבר את הדין), אף שלכאורה הוא 'מטעה' את הצדדים, ויעוין בסמ"ע (סימן יב ס"ק ט) שהטעם שאין בזה משום הטעיה הוא שנוח לכולם לוותר כדי שיהיה שלום ביניהם, לכן אף בסוגייתנו: מאחר שרבינא היה מוכן לוותר מתחילה, אף שכעת תובע בסתמא את כל מה שמגיע לו, מכל מקום לא גרע מדין הפשרה, שהרי בתחילה היה ברצונו להתפשר ולא הודיע קמן שהיום אין ברצונו לעשות כן. ולכן השתמש רבא בנכונות ראשונית זו לקצוב את סכום הפשרה.

דברים אלו קרובים מבחינת התוצאה שלהם לדברי הסמ"ע הנ"ל, שכל שמגיע ותובע את המועט מוכח מכך שנוח לו בדבר המועט שתבע, להתפייס עם חברו, ולכן אין עלינו לטעון לו שמגיע לו יותר ובעצם לדלג ישר אל עיקר הדין. וזהו מדין פשרה, שכאמור גם שם לעיתים בית

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

הדין לכאורה 'מטעה' את הצדדים באשר להלכה שמעיקר הדין כדי להביא אותם לפשרה, ואף כאן – אף אם אין בעל הדין יודע את ההלכה, מכל מקום מאחר שהוא מוכן להסתפק במועט, אין עלינו לפסוק יותר אלא להשתמש בסכום שהוא תבע כסכום הראוי לפשרה הראויה, שיש בה מצווה, שהרי הוא הסכים להתפשר בסכום זה.

על כל פנים גם לפי ביאור זה ברור שאם היה מגיע רבינא וטוען שאין ברצונו למחול כלל, ולא היה בדעתו להתפשר כלל, לא היה פוסק רבא כן, ואף שזוהי פשרה ראויה, שהרי בפשרה: כל שבעל דין מסרב לפשרה ומעוניין בפסק דין על פי שורת הדין דווקא, ברור שאין לדיין לפסוק בדרך הפשרה, במקום שעיקר הדין ברור.

כך רצה לבאר ידידנו העוזר המשפטייהלכתי הרב גורדון שליט"א לבאר בדברי הסמ"ע הנ"ל, אבל לדעתנו אף שהם דברים המסתברים בהגיונם, ודברי פי חכם חן בביאור דברי הרמ"ה, מכל מקום אין לפרש כך את דברי הרמ"א, שהרי הרמ"א פסק שם שאם הדיין פסק את היותר – הדין חוזר, ואם מדין פשרה אתינן עלה, מהיכי תיתי לומר שאם דיין לא פסק פשרה, אף אם היא ראויה ביותר, ופסק את עיקר הדין, שיהיה הדין חוזר? (ומכל מקום, בנידון דידן, שמדובר בפירוק שיתוף ולא בתובע ונתבע, אין סיבה לעשות פשרה בחלוקת השותפים, ויש לתת לכל אחד את המגיע לו, ומהיכי תיתי לפסוק לאישה פחות מהמגיע לה?)

ולכן נראה יותר שביאור הסמ"ע והב"ח ברמ"א מיוסד על הלכה בסדרי הדין.

סדרי הדין, כיצד?

בית הדין מכריע בתביעות המגיעות לפניו, ופסק דינו הוא בנוגע למה שהונח לפניו. במה שלא הונח לפניו, אין סמכותו של הדיין שונה מכל אדם אחר ש'מתעבר על ריב לא לו' ו'פוסק' את דינם של אחרים, שאין תוקף שיפוטי לפסק דינו גם אם הוא נכון על פי הדין.

וראוים לציון דברי הרמב"ם הבאים שהובאו בשולחן ערוך (חושן משפט סימן יז סעיף ט):

ראה הדיין זכות לאחד מהם, ובעל דין מבקש לאמרו ואינו יודע לחבר הדברים, או שראוהו מצטער להציל עצמו בטענות אמת ומפני החימה והכעס נסתלקה ממנו או נשתבש מפני הסכלות – הרי זה מותר לסעדו ולהבינו תחלת הדבר, משום "פתח פיך לאלם" (משלי לא, ח). וצריך להתיישב בדבר זה הרבה כדי שלא יהיה כעורכי הדיינים.

משמעם של דברים הוא שרק כאשר בעל דין מבקש לטעון טענה שאינו מצליח לאומרה כתיקנה בית הדין יתערב ויסייע לו, אבל כל טענה שלא נטענה לפניו – לא רק שהדיין אינו מצווה לטעון אותה עבור בעל הדין, אלא אם עשה כן פעל שלא כדין.

מעין זה הם דברי הרמ"א לפי ביאור הסמ"ע והב"ח, שבנוגע למה שלא הונח לפני הדיין הדיין אינו אלא כמי ש'עורך' את דינו של בעל הדין ולא כמי ש'פוסק' את דינו. ועל אף האמור, דברי הסמ"ע והב"ח עדיין טעונים ביאור בהגיונם, ואין כאן מקום להאריך מעבר לאמור.

מכל מקום גם לשיטה זו: בנידון דידן, שבית הדין נדרש לדון מחדש בהסכם הגירושין, לא נוכל לומר ששאלת הטעייה באשר לשווי הדירה ולפירוק השיתוף בה לא הונחה לפניו, שהרי תביעת האישה הייתה לבטל את ההסכם ולדון מחדש בכל חלוקת הרכוש בין הצדדים, וכפי שהתבאר לעיל.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

זאת ועוד: לפי שיטה זו, אם יחזור בעל הדין ויתבע את כל הראוי לו על פי הדין, אין סיבה שלא לדון בתביעתו החדשה, שהרי הוא מעולם לא מחל על זכותו הכספית לדרך זו. ויעוין גם בשער משפט (על השולחן ערוך שם) שאף אם באנו מדין מחילה יכול לחזור ולתבוע, ועיין שם טעמו.

אומנם עסקנו לעיל אף בשיטת הסמ"ע והב"ח בשאלה העקרונית המוצגת כאן, מכל מקום הפסיקה הרווחת וסוגיין דעלמא בשאלתנו היא שככל שברור שהתובע לא התכוון למחול בשום שלב על הזכויות הכספיות המגיעות לו על פי דין, בית הדין רשאי וחייב לפסוק את עיקר הדין אף אם התביעה היתה פחותה מהמגיע לו על פי הדין.

וכך כתב הגר"ש אלישיב בפסקי דין של בתי הדין הרבניים בישראל (חלק ב עמוד 165), וזו לשונו:

כמו כן אין מקום לטענה שאי אפשר לפסוק יותר ממה שהתובע דורש בעצמו. ובמקרה זה המשיבה תבעה לפי העלאת האינדקס ובית הדין העניק לה, לפי דברי בא כוח המערער, יותר ממה שהיא דרשה:

הנה בהלכה זו שנפסקה ברמ"א (חושן משפט סימן יז סעיף יב) – "אין לו לדיין לפסוק יותר ממה שתבע ואם פסק לו יותר הוי טעות בידן וחוזר" – העלו האחרונים שאין הדברים כפשוטם, ודוקא באופן שיש להניח שזה לא תבע את כל המגיע לו לפי הדין הוא מפני שמחל לו על זה – רק במקרה זה אין לו לדיין לפסוק יותר ממה שתבע התובע, אבל אם הסיבה שלא תבע יותר נובעת מהעלם דבר או מצד חסרון ידיעה בהלכה, או בעובדה לא הפסיד את זכותו בזה. עיין בש"ך ובנתיבות המשפט שם [...]

ולכן: אפילו אם נניח כדברי בא כוח המערער שהחשבון של המשיבה לא עולה יפה ויש בזה טעות בחשבון, אבל זה הרי ברור שהמשיבה לא מחלה את המגיע לה לפי הדין. ואם כן כח בית הדין היה יפה לפסוק לפי שורת הדין, את כל מה שהיא זכאית לקבל בדין.

ועיין עוד בכל השאלה העקרונית שהוצגה כאן ופרטיה בספר הלכה פסוקה (מכון הארי פישל, סימן יז), מקורות נוספים שדנו בכך.

לפי כל האמור הדבר ברור שבית הדין היה רשאי לפסוק בתביעה שהונחה לפניו גם בסוגיית ההטעיה או הטעות באשר לשווי הדירה, ועל אף שהטענה לא נטענה מפורשות בדברי האישה. ומכל שכן בנסיבות התיק, שהאישה מוחזקת בחלקה שבדירה מכוח הרישום, שאליבא דאמת, היא אינה תובעת בשלב זה אלא מבקשת להחזיק בממון בידה, שבכהאי גוונא לכל הדעות בית הדין רשאי ואף חייב להציל אותה מיד עושקה, והדברים פשוטים.

פסק דין ומתן הוראות

סוף דבר, בהתאם לכלל האמור, בית הדין פוסק ומורה:

- א. שני הערעורים נדחים על כל חלקיהם.
 - ב. אין צו להוצאות ודמי הערבות שהופקדו על ידי הצדדים, יוחזרו להם בהתאם לנהלים.
 - ג. בית הדין סוגר את התיקים.
 - ד. ניתן לפרסום לאחר השמטת פרטים מזהים.
- ניתן ביום ו' בתמוז התשפ"א (16.6.2021).

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

הרב דניאל אדרי

הרב ציון לודאילוז

הרב שלמה שפירא

עותק זה עשוי להכיל שינויי ותיקוני עריכה